

Dr. SZÖRÉNYI JÓZSEF

főiskolai docens

A közösségi érzés fejlesztése II. osztályos olvasási órán

Az új 2. osztályos olvasókönyv használatba vétele nyomán joggal vetődött fel a kérdés, miként is valósítható meg a tanterv alábbi követelménye: „A család, az iskola, a társadalom életével foglalkozó olvasmányok járuljanak hozzá a tanulók *közösségi érzésének* fejlesztéséhez, elemi erkölcsi tulajdonságok, helyes magatartási szokások alakításához.” (15. l.) A kérdésfelvetés szükségessé tette egyrészt az olvasmányanyag gondos tanulmányozását, másrészt az alkalmazott tanítási módszerek vizsgálatát.

I. Az *olvasmányok* kétségtelenül sok indítást adnak ahhoz, hogy a közös feldolgozás során a tanulók teljes aktivitást tanúsíthassanak. Lehetőséget nyújtanak a tartalom megvitatására, a lényeglátó-képesség erősítésére. Az olvasókönyvhöz készült Útmutatóban azt olvashatjuk, hogy „Az értelemre és érzelemre ható szöveg nevel, a személyiség sokoldalú kibontakozásának eszközévé válik, és helyes cselekvésre indít.” (4 : 7.) Miután az egyes témák feldolgozása az új fogalmak reális számát is figyelembe vette, az olvasmányanyag gyarapítja az aktív szókinccset, és fejleszti az olvasási, ill. beszédkészséget anélkül, hogy túlterheléshez vezetne. Az olvasókönyvben az ismeretek egymásra épülnek és fokozatosan bővülnek, hogy lehetővé váljék a fogalomrendszerek kialakulása. Az olvasókönyvi anyag a *közösségi érzés* fejlesztése érdekében múlhatatlanul szükségessé teszi pl. az efféle erkölcsi fogalmak tudatosítását: munka, kötelességteljesítés, engedelmesség, segítőkészség, önzés, önzetlenség, kölcsön, hála, hálátlanság, kapzsiság, jószívűség, lemondás, önfeláldozás stb. Pl. külön tárgykör foglalkozik a különböző foglalkozások megismertetésével. Ez nagymértékben gazdagítja a munka fogalmát. Erkölcsi értékekkel és érzelmekkel is gazdagszik a fogalom. (1 : 136.)

Az olvasmányok dialektikus összefüggésben élményesítik az emberi kapcsolatok tartalmát. A polarizálás önálló gondolkodásra ihlet, és tudatosítja a közösség által elfogadott, helyesnek tartott magatartást. *A nyuszika, az őzike meg a répa* c. olvasmány pl. az *önzetlenséget*, a *Mit gondolt a sündisznó* c. az *önzést* konkretizálja. *A kék színű falevelek* c. az *irigységet*, a *Régi történet, A kis bice-boca, Az úttörőfiúk* c. pedig a *jószívűséget*. Más olvasmányok a közösséghez fűződő kapcsolatok tartalmi árnyalatait teszik szemléletessé. Az *egyéni érdek* közösségi szempontoknak történő alárendelését pl. *A nyuszi, az őzike meg a répa* vagy *Az úttörőfiúk* c. az *önzetlenség*, a *Vajon ki mellett ülök majd?* v. *Az adott szó* c. a *lemondás*, a *Micó* c. pedig már az *önfeláldozás* fokán mutatja be.

Csak az így kialakult fogalomrendszer birtokában lesz képes a tanuló arra, hogy saját magatartása és mások cselekedetének elbírálásában helyes mércét alkalmazzon, és a sokféle magatartás-formából mindig ki tudja választani azt, amelyik követésre méltóbb, a közösség szempontjából értékeesebb.

II. Az olvasókönyv anyaga azonban csak *tervszerű oktató-nevelő munka* alapján szolgálhatja a tantervi feladatok megvalósítását. Tehát csak akkor, ha a nevelő a szövegelemzést mindig tudatosan végzi, ha számol azzal, hogy egy-egy fogalomrendszer kialakítása feltételezi a tanulók elemző és általánosító képességét. Az olvasmány alapos, *nevelő hatású feldolgozása a tanulók gondolkodási képességének fejlesztését* is jelenti. A tények elemzésében, az olvasmány feldolgozásában viszont döntő jelentősége van a nevelő *kérdezésmódjának*.

Sok olvasástanítási órán tapasztalhatjuk, hogy — bár a tények elemzése a heurisztikus beszélgetés alkalmazásával történik —, a lényeges tudnivalókat a nevelő közli. A lényegtelen, gyakran sugalmazó kérdésekre adott feleletek pedig csak formális aktivitásról tanúskodnak. A még nem felelő vagy helytelenül alkalmazott kérdezési módszer oda vezet, hogy a tanulók felszínes ismereteket szereznek, közben a legelemibb fogalmakat sem látják tisztán. „Még elég sok jó iskolában előfordul az, hogy a tanulók sokat tudnak, de nem tudnak eléggé gondolkodni. Nincs meg a szükséges egyensúly az emlékezet és a gondolkodás között. Mindez verbalizmusra, szólamyszerű műveltségre vezet, ami pedig igen nagy pedagógiai veszély.” (2 : 392.)

Ha óráinkon gondolkodtató kérdések szerepelnek, és ezekre a kérdésekre alaposan fel is készülünk, akkor elkerülhetjük ezt a pedagógiai veszélyt. Kérdéskultúránk fejlesztésében szem előtt kell tartanunk, hogy a fogalomalkotás általában, s így természetesen az *erkölcsi fogalmak alakulása* is egységes folyamat. Óráinkon a kérdéseket tehát nem improvizálhatjuk, hiszen az új fogalmi jegyeket csak tudatos irányítással kapcsolhatjuk a már meglévőkhöz. Így juthatnak el a tanulók a fogalmak elemi formáitól a lényeges jegyeket tartalmazókig. A *közösségi érzés* fejlesztése, az *erkölcsi tulajdonságok* kialakítása érdekében fel kell használnunk az *esztétikum* érzéketes és *mély érzelmeket keltő hatását*. A művészi ábrázolás érzéketes képeinek segítségével a tanulók már bonyolult társadalmi összefüggéseket is képesek megragadni. „Az érzéketes felfogást ugyanakkor mély érzelmek kísérik, ami nemcsak azt eredményezi, hogy a tanulók adott esetben, az adott szituációban helyesen foglalnak állást, hanem maradó nyomot hagy, és támogatja a később jelentkező érzelmi belátást.” (1 : 114.)

A tanuló felelete rendszerint akkor tükröz önálló gondolkodást, amikor a nevelő gondosan megtervezett kérdése összefüggések feltárására, az elemzett szövegben az azonosságok és különbözőségek felismerésére készíti. Ha pedig a problémafelvetés azt is lehetővé teszi, hogy adott feltételekből a következményekre, és fordítva: bizonyos következményekből a feltételekre következtessen, akkor megnyilatkozása sok esetben még ötletes és színes is. Meggyőződéssel állíthatjuk, hogy olvasási órán a sablonos, egyöntetű feleletek és szólamyszerű megnyilatkozások száma a kérdéskultúra, illetve a tanulói gondolkodó képesség fejlődésének arányában csökken. Az is kétségtelen, hogy a konkrétum nélküli, pusztán emlékezettel elsajátított, csak szavakhoz tapadó ismeretszerzés elleni küzdelemnek éppen ez a leginkább hatásos módja. (3 : 306.)

III. A fenti állítás igazolásaként egy olyan olvasmány tárgyalását mutatjuk be, amellyel kapcsolatban *az előkészület lényegét a kérdések gondos megtervezése jelentette*. Az óra utólagos elemzése igazolta, hogy az elképzelés maradéktalanul megvalósult.

A *Nagyapó* c. olvasmányban (106. l.) a *hála* szó elő sem fordul. Mégis ennek a fogalomnak a konkretizálását kapjuk művészi közvetítéssel. (Az elbeszélésben szereplő kisfiú édesapjának a kérdésére azt feleli: nagyapó szeretne lenni, mert ő semmit sem dolgozik, mégis mindenki kedvét keresi. Másnap ebéd helyett felvilágosítást kap: „Aki nem dolgozik, ne is egyék.” Joggal hivatkozik arra, hogy ő még nem tud dolgozni. Belátja viszont azt is, hogy nagyapó meg már nem tud dolgozni.) Az olvasókönyv anyaga alapján kialakítandó *erkölcsi fogalmak* közül kétségtelenül a *hála* az, amelynek a tudatosulásához a tanuló csak többféle ítélet és következtetés révén juthat el. Korábbi ismeretei alapján azonban már lassan fogalmat alkot a társadalom bonyolult összefüggéseiről. Az embertársainkhoz fűződő kapcsolat tartalmát a *hála* érzése döntő módon meghatározza. Miután ennek a fogalomnak tehát nemcsak értelmi, hanem érzelmi eleme is van, azt kell elérnünk, hogy az olvasmány az értelemre és az érzelemre is hasson, a szövegkezelés pedig a korábban szerzett fogalomjegyek szintézisét eredményezze.

Az előzőleg tárgyalt olvasmányok közül *A három kenyér* (37. l.) mintegy előkészíti a *Nagyapó* mondanivalóját. (A kenyérboltban Pista bácsit megkérdezi az eladó, miért vásárol mindennap három kenyeret. Azt feleli: „Az egyik kenyeret mi eszük meg. A másik a gyermekeinké, azt kölcsönadjuk. A harmadikat szüleinknek adjuk, azzal adósságunkat törlesztjük.”) — Ennek az olvasmánynak a tárgyalásakor természetesen már tekintettel voltunk a jóval később sorra kerülő *Nagyapó* c. elbeszélése. Először ahhoz az általánosításhoz vezettük el a tanulókat, hogy a kenyér nemcsak fő eledelt jelent, hanem általában gondoskodást, törődést. Könnyen belátható, hogy rendszerint nemcsak kenyeret fogyasztunk, hanem mást is eszünk hozzá. Következésképpen nemcsak a kenyér, hanem minden más is „kölcsön” a gyermek számára. Természetesen az „adósság” törlesztése sem áll csupán kenyérvásárlásból. Tisztáztuk továbbá a *kölcsön* lényeges fogalmi jegyeit is. (Azzal a feltétellel adják, hogy bizonyos idő múltán azonos értékben vissza kell adni.) Szükségszerűen azt is tudatossá tettük, hogy a kenyér megvásárlásához (általában a másoktól való gondoskodáshoz) szükséges pénzt munkával kell megkeresnünk. Ebből következik, hogy a gyerekek *kölcsönt* kapnak, hiszen még nem tudnak dolgozni. A nagyszülők pedig elfogadják az *adósság* törlesztését, a törődést, mert már képtelenek a munkára.

Több olvasmány a másokon való segítség helyes módját is feltárja. *A kék színű falevelek* címűben (51. l.) pl. ez a tanulság: „Jószívvel adj, hogy amit adsz, el is fogadják!”

Lehetőséget kapnak a tanulók arra is, hogy az ajándékozás, a másokon segítség okozta örömet átélhessék. (Pl. *A kis bice-boca, Régi történet.*) Egynéhány olvasmány meggyőző formában azt is igazolja, hogy jó cselekedetek végrehajtásához nagyon sok lehetőség kínálkozik a mindennapi életben. (*A jó cselekedet, A fiúk.*)

Mindebből kitűnik, hogy a gyermek tudatában már a *Nagyapó* tárgyalását megelőzően egymásra épült a közösségi magatartásra vonatkozó sokféle ismeret. (Pl. Mindazt a jót, amelyet szüleitől, általában a felnőttektől kap, az kölcsön. Ezt sokféleképpen — tanulással, segítséssel, későbbi munkájával stb. — viszonzhatja. A viszonzásnak jószívvel kell történnie. Ha így cselekszik, örömet szerez szüleinek, embertársainak.)

IV. A *Nagyapó* c. olvasmány tárgyalását a *számonkérés* anyaga (Petőfi: Anyám tyúkja) hangulatilag jól előkészítette. A *bevezető beszélgetés*ben a családról, a szülők munkájáról volt szó a következő kérdések alapján: Kik nálatok a kenyérkeresők? — miféle munkát végeznek? — Hogyan szoktátok a „kölcsönt” törleszteni? — Mit csinálnak a nagyszülők? — *A három kenyér* c. olvasmány felidézésével a meglevő ismeret

reteket új viszonyokra alkalmaztuk. Az olvasmány tárgyalása során a tanulók ezeket az új viszonyokat, új összefüggéseket derítették fel.

A *célkitűzést* („A mai órán nagyapóval ismerkedünk meg.”) követően a *bemutató olvasáshoz* a következő szempontot kapták a tanulók: Figyeljétek meg, miért járt kedvében nagyapónak az egész család! — A hozzászólásokból kitűnt, hogy a tanulók felismerték a két olvasmány közötti azonosságot. A felfedezés öröme kedvet adott a további munkához.

A tervszerű *ténymegállapítás* az eredményes gondolkodás megvalósulásának döntő tényezője. A tényeket az olvasmányban három egységre osztottuk. (1.: „Bizony... lábujjhegyen járt.” 2.: „Egyszer... ne is egyék.” 3.: „Aznap délben...”) Ennek megfelelően alakult a három *részcélkitűzés* kérdése:

1. Mit nem értett meg a kisfiú?
2. Mit tartott helyénvalónak az édesapa?
3. Mit ismert fel a kisfiú?

Az 1. *részegységen* belül a következő kérdések szerepeltek? Milyen volt nagyapó? (Nagyapó nagyon kicsi és gyenge volt.) Ebből (a tényből) mi következik? (Nem tudott dolgozni.) — Miből (miféle tényekből) következtethetünk arra, hogy nagyapónak mégis állandóan kedvében jártak? (Megkérdezték, mi legyen az ebéd. — Ha elszenderedett, suttogva beszéltek, lábujjhegyen jártak.)

A kisfiú még nem járt iskolába. A *három kenyér*-ről még nem olvasott. (Tényközlés.) Így hát mire nem gondolhatott? (Arra, hogy nagyapó egész életén át dolgozott.) Mit érdemelt meg ezzel nagyapó? (Azt, hogy kedvében járjanak, gondoskodik róla. A *három kenyér* c. olvasmányra gondolva: Nagyapó megérdemelte, hogy az adósságot letörlessék.)

1. *részösszefoglalás*: Mit nem értett meg a kisfiú? (Azt, hogy nagyapó megérdemelte a kölcsön törlesztését.)

A 2. *egység kérdései*: Mit hallott a kisfiú édesapjától? (Aki nem dolgozik, ne is egyék!) Kire vonatkozik ez a megállapítás? (Arra, ki tudna dolgozni, de nem dolgozik.) Mit akart a kisfiú feleletével — „Nagyapó szeretnék lenni!” — kifejezni? — (Azt, hogy szeretné, ha neki is mindig kedvében járnának.) Tényközlés: a kisfiú nagyon jól megfigyelte, hogy szinte ellesték nagyapó gondolatát. Kérés nélkül is mindig azt tették, ami örömet szerzett neki. Hogyan gondoskodott tehát a család nagyapóról? (Szeretettel. Úgy, hogy még a gondolatát is ellesték.)

2. *részösszefoglalás*: Soroljátok fel, mit tartott az édesapa rendjénvalónak! (Azt, hogy nagyapó a karosszékekben üljön, sütkérezzék a napon, pihenjen, mert már nem tud dolgozni.)

A 3. *egység kérdései* arra készítették a tanulókat, hogy a tényekből kiemeljék azokat az adatokat, amelyek a helyes általánosításhoz és ítéletalkotáshoz szükségesek. Ki gondoskodott az édesapáról, amikor az is még kisfiú volt? (Nagyapó.) A tanulók az előzményekre következtettek: Miből gondolhatjuk, hogy nagyapó gondoskodása szeretetteljes volt? (A jót szokták jóval viszonzni. A viszonzásból.) Miért volt *hálás* a kisfiú édesapja? (A kölcsönért. A szeretetteljes gondoskodásért. Azért, mert nagyapó is mindig kedvében járt az édesapának, amikor az még kisfiú volt.)

3. *részösszefoglalás*: Mit ismert fel a kisfiú? (Azt, hogy édesapja *hálából* gondoskodik nagyapáról. Adósságát törleszti vele szemben.)

(A három egységen belüli szó- és fogalommagyarázatokkal [pl. tornác, sütkérezett, elszenderedett, sehogy sem tudta felérni ésszel, buksi stb.] tudatosan nem kívánunk foglalkozni.)

Az *összefoglalás* kérdései: Ki az, aki ebben az olvasmányban a kenyérről gondoskodik? — Ki az, aki kölcsönt kap? — Ki az, aki az adósság törlesztését elfogadja? — Hogyan történik az adósság törlesztése? (Szeretetteljes gondoskodással.) Mit jelent az, hogy *hálások* vagyunk valakinek? (Viszonozzuk jóságát.) Miből fakad tehát a szeretetteljes gondoskodás? (Hálából.) Tényközlés: a viszonzással, a törlesztéssel persze nem kell addig várni, amíg felnő az ember. Most hogyan lehettek hálások pl. születeknek?

Móra Ferencnek ez a kis elbeszélése így döbrenti rá a tanulókat arra, hogy a „törlesztés” kötelességünk. Ezt mindazok iránt érezzük, akik jót tettek velünk. Ez az érzés, a *hála érzése* szavakban, főként pedig tettekben nyilvánul meg. A későbbi olvasmányok arra is figyelmeztetik a 2. osztályos tanulókat, hogy a közösségtől kapott sokféle jótéményt pl. azzal viszonozhatják, hogy védik a közösség javait, (*Kié a liget?*) és munkájukat, tehetségüket majdan a közösség érdekében fejtik ki, mint az a tanító, aki egykor a fákat ültette, s „Amikor ültette, már akkor is tudta, hogy a fák egykor másnak teremnek.” (*Virágoznak a gyümölcsfák*, 123. l.)

IRODALOM:

1. Horváth Lajos: A világnézetű nevelés időszerű kérdései, Tankönyvkiadó, 1961.
2. Kelemen László: Oktatáslélektani kísérlet a gondolkodás nevelésével kapcsolatban (Pedagógiai Szemle, V. évf.)
3. Dr. Lénárd Ferenc: A problémamegoldó gondolkodás, Akadémiai Kiadó, 1964.
4. Útmutató az ált. iskolai 2. osztályos olvasókönyv... tanításához, Tankönyvkiadó, 1963.

FÁTRAJ KÁROLY és SÁROSY JÓZSEFNÉ

intézeti tanár, Baja gyakorlóiskolai igazgató, Baja

A gyakorlat korszerű megoldása az anyanyelvi tárgyak módszertan óráin

A szépirodalmi olvasmányok módszeres feldolgozásának harmadik mozzanata a bevezető beszélgetés, amely az írásmű előkészítését, befogadását biztosítja. Feladata, hogy a gyermek gondolatait, érzéseit az olvasmány megértésére alkalmassá tegye tartalmi és formai szempontból. Hasonló ez a földműves munkájához, aki mielőtt a magot elveti, előkészíti a talajt: felszántja, megporhanyítja, hogy a mag kicsírázásához a kedvező feltételeket megteremtse.

Az alsó tagozatban az olvasmányok témák szerint vannak elrendezve, így azok mondanivalója összefügg.

Ha az új olvasmány az előző olvasmány tartalmának folytatása, tehát arra épül, akkor az elmúlt órán feldolgozott olvasmány számonkérése előkészítheti az új anyagot, bevezetheti a következő órát. Pl. az *Úttörődolog* című olvasmányt előkészítheti A villamoson című olvasmány számonkérése. A huszár

címűt a Március 15. A kis bice-bócat a Régi történet című olvasmány. Ha az előző olvasmány nem fűződik az újhoz, nem szabad erőltetnünk a kapcsolatot, de ha tényleges összefüggés van tartalomban, azt okvetlenül használjuk fel az új olvasmány bevezetésére. Ilyenkor a számonkérésben már azt a gondolatot emeljük ki, amellyel az új olvasmány összefügg. Ebben az esetben házi munkájukról az óra végén is beszámolhatnak a gyerekek. Ezt az eljárást a pedagógiai gyakorlatban nem alkalmazzák tanítóink. Az óra bevezető része azonban nemcsak az előző óra anyaga lehet. Kiindulhatunk egy régebbi olvasmányból is. Pl. a harmadik osztályban A róka és a kacsák című olvasmány tárgyalása előtt felelevenítjük A póruljárt tyúktolvaj című olvasmányt, vagy A lepedőgyár című olvasmány feldolgozása előtt A csepeli gyár város címűben tanultakat.